

Jambusi és trocheusi bimetrizálás Petőfi zsengeiben

Petőfi verseinek kettős ritmusát a verselmélet közel egy évszázada érzékeli. Jambusi sorainak „magyaros zamatára” figyel föl Négyesy László,¹ magyaros tagolást sejt a *Szeptember végén* anapestusai mögött Rozványi Vilmos.² Horváth János „magyarra átjátszható jámbusokról” ír,³ Péczely László a „jambusi téma és a magyaros hangritmus feszültségéről”.⁴ Gáldi László az emelkedő lejtésű sorok és a magyaros hangsúlyviszonyok kapcsolatáról közöl alapvető észrevételeket.⁵ Szuromi Lajos (kettős ritmusú) Petőfi-sorok leírását adja a bimetrizálás elméletét megalapozó munkájában.⁶

A megfigyelések közös sugallata: a költői életművet átfogó, a ritmuskincs reprezentáns részét képező, kettős ritmizálás sejtelve. A rendszeres földolgozástól még érintetlenül, a magyar verselés történetét nézve azonban aligha újdonságként.⁷ Némi meglepetéssel mégis jár a zsengek áttekintése. Gazdag, variációdús kettős ritmust találunk itt: amely kiforrottabb, érettebb, eredetibb lírai világok formakincsébe is beleillene. Jambusi és trocheusi változatait megpróbáljuk közelebből is megfigyelni.

*

A hatosoktól a tizenkettősök felé haladunk, a bimetrizálás természetét keressük, a közös metrikai jellegzetességeket, valamennyi sortípusban. Több helyen funkcionális elemzésekre is vállalkozni szeretnénk, a ritmusesztétikai értékelés igényéhez alkalmazkodva. Először a jambusi sorokat vizsgáljuk meg.

A hatosok (összesen 186, ebből jambusi kettős ritmusú 156 sor) tulajdonképpen eléggé egyszerűek. Idézzünk a legjellegzetesebb példák köréből.⁸

Kietlen pusztaság	j,	js,	j	3/3
Kitépte szívemet	j,	j,	j	3/3
Enyelgve tördelém	j,	j,	j	3/3
Rózsákat ültete	s,	j,	jp	3/3

(Bosszú. 1840.) A sorok magyaros tagolódása véletlenszerű: hat szótagú jambusi sorokban a negyedik syllaba arsisára hulló értelmi nyomaték önkéntelenül is felező hatos élményét ébreszti.

A hetesekben (össz. 241, jamb. k.r. 82), nyolcasokban (össz. 236, jamb. k. r. 124), kilencesekben (össz. 91, jamb. k. r. 34, antik időmértékes 9) megszaporodnak a licenciák, változatosabb ütemtípusok kelnek életre. Jambusi vezérritmusú, metszetkapcsoló bimetrikus hetesek, szokatlan modulációval:

Mint én emellek téged	js, j, js, cs	5/2
Ily büszke-durván adja	s, j, js, cs	5/2
Hagyj elbúcsúzni tőle	s, j, j, cs	5/2

(Lehel, 1842.) Jambusi vezérritmusú, metszetkapcsoló bimetrikus nyolcas, majd szimultán nyolcas choriambus nélkül és choriambussal is:

Hú lyányka csókja égete	s, j, j, j	5/3
Mosolygva fürdő csillagok	j, j, js, j	5/3
Költőnek lenni isteni	ts -js, j, j	5/3

Az első két sor a *Tűnődés* (1841) az utolsó a *Dalforrás* (1842) c. költeményből való. Az utóbbiban előbukkan egy ütem kapcsoló jambusi szimultán nyolcas is:

Éhezni kell, éhezni hát	ts-js, ts-js	4/4
-------------------------	--------------	-----

Az erős magyaros metszet ellenére sem gyöngül itt a jambusi karakter, mert a lejtés szempontjától oly fontos arsisok értelmi, érzelmi nyomatékkal találkoznak. Kiérleltebb lírai világok ritmusskálájába illően: Féltsd magadat, gyúlt szivedet t-j, t-j 4/4 (Vajda: *Gina emléke IX*). Nem tudom én, nem tudom én t-j, t-j 4/4 (Ady: *Áldozás Attila sírjon*)... Bizarrr metrikai megoldásokkal is találkozunk helyenként, például a hetesek körében:

És hajh, fordít a kockán	js, ts-j, cs	2/5 ? 2/3/2 ?
--------------------------	--------------	---------------

(Lehel I. 1842.) Jambusi vezérritmusú, ütemkapcsoló bimetrikus sor. Különös, ritka ütemosztásával élesen ugrik ki a vers magyaros komponensének homogén, ereszkedő képletei közül. Erős harmadik syllabája, második verslábként érkező choriambusa tartalom és forma harmóniáját őrzi: az imént még győzelmes nép váratlan csatavesztést vezet be a költő, az események fordulatát jelzi ... Harmadik verslábban hoz choriambust egy másik sor:

Rózsás berek lombsátorában s, j, ts-j, cs 4/5

(Tűnődés, 1841.) Fordított magyaros képletét a szólamszerűség meggyőzően támogatja, a sor ütemkapcsoló jambusi szimultán kilences... *Gazdagabbnak tűnik a hetesekben, nyolcasokban, kilencesekben kibontakozó kettős ritmus, mint a hatosok monotóniája nyomán várnánk: ütemkapcsolásokkal, metszetkapcsolásokkal, bimetrikus és szimultán sorokkal, változatos magyaros ütemekkel, licenciák bőségével, merészebb megoldásokkal egyaránt él...* Két szép kilencest idézünk még:

Az istenítő boldogságnak j, j, js, js, cs 5/4
Ifjú koromnak ébredése s, j, j, j, cs 5/4

(Tűnődés, 1841.) Mindkettő metszetkapcsoló jambusi szimultán sorváltozat.

A jambusi tízeseket (össz. 227, jamb. k. r. 78), tizenegyeseket (össz. 37, Jamb. k. r. 20, anapesztusi k. r. 4), tizenkettősöket (össz. 51, jamb. k. r. 16) is a kettős ritmizálás érvénye jellemzi. Helyenként metszetkapcsoló jambusi szimultán sorok látványos példáival,

Öröm-tavasznak tündér-korszakán j, j, js, js, j 5/5
Hogy nem repedsz meg égő kebelem? ts, j, j, t-j 5/5

amelyek a ritmusvonalat kitüntetett helyein hozzák a kor divatos almanach-költészetének jellegzetes terminusait. (*Elválás*, 1839. A második sor ritmusszerkezetének különlegességét, a choriambusok közé zárt, közös metszetet övező jambust évtizedekkel később Ady kedveli meg és alkalmazza sűrűn, például *A perc-emberkék után* c. versében.) Különös, tartalmas, funkcionális elemzésre ösztönző megoldásokkal is találkozunk a tízesek körében. Az *Elválás* egyik periódusát idézzük példának:

S ne tudd, ne tudd, leányka, e levert j, j, j, j, j 4/4/2
Szív-éjjelen, hogy csillagom valál j, j, js, j, j 5/5

Az első sorban a jambusi bimetrizálás ütemkapcsoló változata érvényesül. Az ütemélek mind thesisekkel esnek egybe, a ritmus nem tud igazán fölerősödni, enervált, gyöngye hatású marad. Így igazodik a sor lemondó hangjához. Ez a tónus az enjambement-on keresztül a második sor indítására is kihat: jambusi arsis csupán a harmadik verslábban találkozik értelmileg és érzelmileg igazán nyomatékos szótaggal. A kettős ritmus itt válik hatásossá, erőteljessé: a lefojthatatlan érzés föllobbanása nyomán... Az imént még erőtlen metrum most nyomatékai egyesítésével siet a költői kifejezés segítségére: a csillagom szó első syllabájára közös metszetet követő, gazdag hangsúlyok hullanak... Tizenegyeseket idézünk:

A messze távol kéklő fátyolába j, j, js, js, j, cs 5/4/2
Édenben éltem üdvözülöttképpen ts-j, j, p, js, cs 5/4/2

(Búcsú, 1840.) Az első sorban a második, negyedik, hatodik, nyolcadik szótag hordoz értelmi nyomatékot: közülük a hatodikat emeli meg a főmetszet után két irányból érkező ictus. A jambusi arsisok és értelmi nyomatékok sűrű találkozása fölfokozza az időmértékes hullámzást, ezt csonka ütem igyekszik némiképp enyhíteni. A moduláns magyaros tagolás érvényét két tiszta szólam biztosítja. Közülük a másodikat szívesen bontja tovább a rövidebb ütemeket kedvelő magyar ritmusérzék ... A második sor érdekessége a magyaros osztást kialakító, szólamértékű határozószó, amelyet szintén belső ütemtagolás szel ketté ... Végül két tizenkettes:

A szenvedések altatója hogyha jó j, j, j, j, j, j 5/4/3
Áldás malasztja rám felőled nem lebeg s, j, j, j, js, j 5/4/3

(Honvág, 1840.) Jambusi vezérritmusú, metszetkapcsoló bimetrikus sorok: a magyar népdalok megszokott tizenkettősével a modulációban ... Rövid összegezésükkel elmondhatjuk, hogy a *zsengek jambusi bimetrikus sorai*

az időmértékes vonulat vezető szerepéről tanúskodnak. Ezt hol a modulációba vitt magyaros ütemek metszeteit gyöngítve, hol a jambusi arsisokat sűrű értelmi nyoma- tékokkal erősítve éri el Petőfi. Ugyanakkor a bimetrizálás tágabb lehetőségeinek megfelelően megjelenik a zsengekben a vezérritmus és a moduláns egyenrangúsítása is, azaz a szimultán verselési módor. A licenciákon túl helyenként a ritmusnemek szerkezeti összekapcsolódása is a gondolati, értelmi, metrikai összhang céljait szolgálja, s okkal vetíti előre időnként az elkövetkező évtizedek magyar verselésének érett, szép ritmikai megoldásait.

*

Trocheusi sorfajokat idézünk. Négyesek (össz. 50, troch.k. r. 30), hatosok (össz. 186, troch. k r. 30) alkotnak metrikai egységeket például az alábbi strófában:

Vert az óra!
A szörnyű ítélet: t, t, s, t, t 4/3/3
„Elszakadni
Mindörökre tőled” t, t, t, t, t 4/4/2

(Elválás, 1840.) Az első egység ütemkapcsoló, majd metszetkapcsoló, a második ütemkapcsoló bimet- rizálást rejt. Szavak és trocheusok, illetve trocheusi dipódiák összekapcsolása a kettős ritmus modorában esztétikai szélsőséget eredményez: a szokványos magyar ütemek túlfokozott lüktetését, kopogó hatás kialakulását. Ezt a kellemetlen ritmusesztétikai jelenséget a vers saját céljai szolgálatába állítja: az első sor éles ictusai, erős zökkenései az óra ütéseinek megidézését segítik elő. A mindeddig markáns időmértékes vonulatot a második sorban megtöri a metszetkapcsolás, ám a magyaros ritmusélmény sem erős itt: a sor élén, metszetet követő helyzetben enklitika ált A hatásos első ütem után a metrum most mindkét komponense erejét lefokozza: a megnyilatkozás megformálatlanabb, spontánabb színezetéhez illően. A harmadik és negyedik sorban újra erőteljesebbé válik a ritmus: a monometrikus időmértékes szuggesztívótól a négy szótagú szavak alkalmazása véd, az arsisok elsősorban a magyaros ütemek nyomatékait súlyozzák. A hatásos bimetrizálás kibontakozását az enjambement is segíti: immár szélsőségektől mentesen, mindkét ritmusnem erőinek egyesítésével szólalhat meg a strófa változatos utakon előkészített alap gondolata. Az ilyen és hasonló színvonalú megoldásokra a zsengek esetében különösen is érdemes figyelni: a bimetrizálás egyöntetű jelenlétét szemléltető versstatisztikai adatoknál jóval pontosabban érzékeltetik ezek a polifon verselési módor meghódítása irányába munkáló, ösztönös ritmusérzékelt...

Hetesekek (össz. 241, troch. k. r. 159) jellegzetes példáit idézzük:

Nem tekint a fájdalom t, t, t, cs 4/3
Szent nyugalma sírhalom t. t. t, cs 4/3
Száz sirokkó rohan át t. t, tp, cs 4/3
Mi kiálljuk a vihart p t, p, cs 4/3
Bájos mint a tavasz t, s, p, cs 4/3
Hűtelen lány! képed az t - js, t, cs 4/3
A túlpartra szállok én js - t, t, cs 4/3

Az első két sor a *Triolett* (1840), a többi a *Zivatar* (1841) c. versből való. Ütemkapcsoló bimetrikus sor valamennyi: az ösztönös ritmusérzék mindegyiknek az esetében eredményesen védi meg a magyaros metrum vezető szerepét. A legfelső három sorban a második szóra eső értelmi és ritmikai nyomatékok elkerülik egymást: a trochaizálás megerősödésének esélyét olykor licencia is rontja. A negyedik és ötödik sor gyöngé magyaros metszete erős trocheusok körében az időmértékes vonulatot engedné vezető szerephez: a magyaros ritmus érdeke a trocheusi hullámváz enyhítését kívánja meg, spondeusok, pirrikhiuszok beszövését. Újabb trocheusi licenciákat jelez az utolsó két sor: *lengedezőt* és *toborzékít*: egyben Petőfi bimetrizálásának folytonos gazdagodását.

Nyolcasok (Össz. 236, troch. k. r. 112):

Kebelemnek pusztaságán tp, s, t, s 4/4
Mit nekem hab, mit nekem vész? t - js, t - js 4/4
Rejts ölednek éjjelébe t, t, t, t 4/4

Az első három sor a *Zivatar* (1841), az utolsó a *Triolett* (1840) c. versből való. Változatos licenciákkal, sor végi spondaizálással él az első és a második sor: ezúttal is az időmértékes vonulat moduláns szerepét mutatván. A bimetrizálás természetére vonatkozó szándékot a második sor még nyilvánvalóbban jelzi: a vers élén állva eleve magyaros ritmusvárakozást sugall. Következetes trochaizálás esetében sem szűnik meg a magyaros metrum vezető szerepe: ismert megoldások védik. Szóhatárok trocheusi átszelése, négy szótagú szavak alkalmazása, erős szólamserűség: példáink utolsó sorai szerint.

Kilencesek (össz. 91, troch. k. r. 48):

Átövezve hősi karddal őt	t, t, t, t, cs	4/4/1
Bánat! e dalt néked szentelem	t - js, ts, t, cs	4/4/1
Hogyha vész a láthatárra kelt	t, ts, t, t, cs	4/4/1

(*Elégia egy várrom fölött*, 1842.) Magyaros vezérritmusú, trocheusi modulációjú, ütemkapcsoló bimetrikus sorok. Az ütemek mögött általában trocheusi dipódiák vagy dipódia értékű verslábak állnak. A hangsúlyos tagolás hatásosan bontakozik ki, az arsisok az értelmi nyomatékok erejét növelik, az időmértékes vonulat zavaró monotonitását rendre csonka ütem is enyhíti.

Erős, határozott bimetrizálást tükröznek a tízesek (össz. 227, troch.k. r. 149), tizenegyesek (össz. 37, troch.k. r. 13), tizenkettősök (össz. 51, troch. k. r. 35) is. Szerkezeti kapcsolataik helyenként funkcionális föladatok szolgálatában állnak: tartalom és forma harmóniáját segítik elő. Példaképpen az *Ideál* (1842) c. költemény egyik versszakát idézzük:

Fenn, elérhetetlen égmagas tetőkön	t,	t,	t,	t,	t,	t	4/2//4/2
Istenszép alakkal rózsafényben áll	ts,	t,	s,	t,	t,	cs	3/3//4/1
Mely után epedve küzd a hev indulat	t,	t,	t,	t,	s,	t	3/3//4/2
Mely után e szívnek dobbanása gyúlad	t,	ts,	ts,	t,	t,	t	4/2//4/2
Ott az Ideál!	t,	tp,	cs				4/1

Az ódai szárnyalás élménye szinte ellenállhatatlan az első sorpárban: érvényesülését a magyaros és időmértékes nyomatéktényezők rendszeres összetalálkozásából származó ritmikai erő is elősegíti. Különösen fokozott a sorok élére, a sormetszet utáni első szótagra eső nyomatékolás: az ekképpen kitüntetett kifejezések a keresett Ideál földöntúli szépséget érzékeltetik. A három utolsó sor jelentésteli szavaira is a gazdag nyomatékosítás a jellemző: ütemél, arsis, időnként rím, ismétlés érvényesül egyidejűleg a meghatározó szótagokon. A föllobbanó szenvedély érzékeltetése elsősorban a negyedik sorban igényli ezt a ritmikai intenzitást... Tartalom és metrum összhangját más megoldások is elősegítik ebben a versszakban. Ütemélek és arsisok például sűrűn összekapcsolódnak értelmileg nyomatéktalan szótagokkal is: monometrizálásban is markáns vonásaik megerősödését gátolják meg így, szükségtelen ritmusesztétikai mellékhatások megszületésétől védve meg a verset. A strofa ötös, tizenegyes, tizenkettes sorokból épül: a változatos szótagszám is segít elkerülni a szokványos ütemek állandó ismétlődésének ide nem illő monotonitáját...

Rövid összegezőképpen elmondhatjuk, hogy a zsengek trocheusi kettős ritmusát általában a magyaros metrum vezető szerepe jellemzi, amelynek *érvényét gyöngye metszetek esetében is következetesen védi Petőfi. A domináns ritmusnem a modulációba vitt trocheusok nyomatékaival sűrűn létesít ütemkapcsolásokat. A metrumszerkezetek szabad alkalmazása révén igénye szerint ért el a költő az ütemkapcsoló bimetrizálás erősebb, hatásosabb vagy éppen szelídebb változatait. Ugyanezen az úton kerüli el az ütemkapcsoló trocheusi bimetrizálásban rejlő ritmikai egyhangúság veszélyét is. Törekvéseit nem a magyaros metrum időmértékessé való átalakításának ekkoriban nagyon jellemző elmélete irányítja (verselméleti problémák nem is nagyon érdeklik), ösztöne inkább a költői kifejezést támogató tényezőket keresi a bimetrizálás lehetőségei között. Így talál rá időnként, önnön skáláját szélesítve, a metszetkapcsoló trocheusi kettős ritmus eszközére is.*

*

Petőfi korai költeményeinek kettős ritmusa különös érettséget árul el. Lírájának tartalmi tényeit követik bimetrikus sorai, így válik egyre árnyaltabbá, gazdagabbá ritmuskincse. Verselése bátor licenciák, hasznos ritmusegyenlenségek vállalásával olykor már az élőbeszéd természetes ritmusvilágának megközelítését sejteti. Költészetének e tendenciáját majdan Ady tetőzi be. Míg kortárai közül többen a trochaizálásnak alárendelt népdal

eszménye mellé állnak s a jambus idegenségének elvét vallják, ő önálló ritmusvilágot épít, s ösztönére alapozva a magyar nyelvben rejlő valódi ritmusgazdagság megérezése, megjelenítése irányába indul el.

JEGYZETEK

1 A mértékes magyar verselés története. Bp. 1892. 296.

2 A nyugat-európai formák magyar fejlődése. Nyugat 1911. II. 452.

3 Petőfi. Bp. 1922. 302.

4 Az Egy gondolat bánt engemet... versformája. Je 1959.1. 90.

5 Jegyzetek Petőfi jambikus versformáiról, in Tanulmányok Petőfiről. Bp. 1962. 472.

6 Ady szimultán ritmusa. ItK 1969. 690.

7 GÁLDI László, Szenczi Molnár Albert zsoltárverse. Bp 1958. SZUROMI Lajos, Verselméleti kérdések a felvilágosodás korában ... Kézirat. Uő.: Berzsenyi tizenkettősei ItK 1974. Uő.: Kettős ritmus Vajda János verseiben. StudLitt 1970. KISS Ferenc, József Attila ritmikája. ItK 1956-7.

8 Szuromi Lajos tanulmányaiból többször merítettünk: jelölésekben és terminusokban is (j = jambus, t = trocheus, js = jambizált spondeus, ts = trochaizált spondeus, s = spondeus, sj = spondaizált jambus, st = spondaizált trocheus, p = pirrikhiusz, jp= jambizált pirrikhiusz, tp = trochaizált pirrikhiusz, cs = csonka láb). A dolgozattal kapcsolatos tanácsait, javaslatait ezúton is szeretnénk megköszönni.